

Melik in srednjeveška mesta – novi pogledi in podatki

Darja Mihelič

1. Melikovi posegi v obravnavo starejše slovenske zgodovine

Vasilij Melik se je v raziskavah usmerjal predvsem v novejšo zgodovino, zlasti v čas 19. in 20. stoletja, kot večč zgodovinar pa se je občasno dotaknil in domiselno argumentirano odgovoril na izzive posameznih zgodovinskih vprašanj drugih obdobj, tudi srednjega veka. Mojstrsko je obvladal zgodovinarski pristop, ki ga je znal popestriti s svežimi zamislimi in postreči z vzorčnimi primerki študij, od katerih bomo predstavili dve: o poročanju madžarskih kronik o bitki pri Ljubljani v 10. stoletju in o prestižnem vzdevku *civitas*, s katerim so se ponašala nekatera srednjeveška mesta v notranjosti slovenskega prostora. Ob strani bomo pustili njegov prispevek o zgodnjesrednjeveških etnogenezah in njihovi vlogi pri oblikovanju sodobne slovenske identitete, ki se jih je pred dobrima dvema desetletjema na kratko in brez omembe lastnih stališč dotaknil bolj v naslovu kot v samem besedilu. Predstavil jih je skozi interpretacijo pomembnih pojavov in prelomnih dogodkov zgodnjega srednjega veka v delih posameznih filozofov, literarnih ustvarjalcev, zgodovinarjev in psevdozgodovinarjev.¹

1.1 Vesti o bitki pri Ljubljani

Melikov članek v *Kosovem zborniku*, številki *Zgodovinskega časopisa*, posvečeni 60-letnici Milka Kosa (1952/53), je zanimiv tako po vsebini kot po analitičnem pristopu. V njem se je lotil ozkega segmenta dogajanja iz obdobja madžarskih vpadov, ki ga je osvetlil na osnovi primerjalnega pretresa različnih virov.² Obravnaval je vprašanje, ali je za časa madžarskih vpadov v prvi polovici 10. stoletja prišlo pri Ljubljani do bitke, o kateri poročajo kasnejše madžarske kronike ter po njih več starejših piscev. Med zgodovinarji je omembo bitke za verodostojno označil Ernst Klebel ter s tem vplival na etimološke razlage razvoja toponima Ljubljana Jakoba Kelemine in Frana Ramovša. Melik je izpostavil Kleblova stališča, ob

¹ Melik, *Pomen*.

² Melik, *Vprašanje bitke*; Štih, *Madžari in slovenska zgodovina*.

tem pa opozoril, da bi v primeru omembe Ljubljane v času ogrskih navalov bila to njena najstarejša omemba.³

Pomenljiva je Melikova ugotovitev, da o bitki pišejo le madžarske kronike, v katerih pa poročila niso enotna. Prvič je omenjena v *Gesta Hungarorum* Simona de Kéze⁴ iz 1282–1285 ter v Dunajski slikani kroniki⁵ in v Budimski kroniki,⁶ ki skupaj s sorodnimi inačicami sestavljata *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*⁷ Osnovno poročanje o bitki je Melik predstavil z vzporeditvijo izvlečkov pri Kézi in v *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Razčlenil je časovna in druga neskladja glede imen in položajev v zapisih nastopajočih oseb, opozoril je na anahronistično omenjanje historičnih pokrajin in izpostavil obliko imena *Leopah* za Ljubljano. Bitko pri Ljubljani je sicer zasledil še pri več odvisnih virih, ki jih v nadaljevanju ni obravnaval: v Dandulovi Beneški kroniki (do 1339), v nemški Madžarski kroniki Heinricha von Mügelna (1358–1361), v latinski Rimani kroniki istega pisca (malo po 1361), v Münchenski in v Dunajski slikani kroniki iz 14. in v Thuróczijski ogrski kroniki s konca 15. stoletja.⁸

Da bi ugotovil, od kod sta Kéza in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* črpala podatke za polčetrto stoletje zgodnejši čas, je Melik izvedel primerjavo z drugimi madžarskimi viri. Ugotovil je, da je osnovo za poročilo iskati v izgubljenih *Gesta Ungarorum* izpod peresa duhovnika pri kralju Ladislavu I (1091/2). Temeljila so na Reginovi kroniki in njenem nadaljevanju,⁹ na *Annales Altahenses*¹⁰ ter na ustnem izročilu. Najstarejše ohranjeno madžarsko zgodovinsko delo so *Gesta Hungarorum* iz ok. 1200¹¹ anonimnega magistra P. (Anonymus), ki naj bi bil notar Bele III. (ok. 1148–1196). Njegovi podatki izhajajo iz starih izgubljenih, neohranjenih *Gesta Ungarorum*, nadaljevanje pa je iz časa Štefana II. (1116–1131), dopolnjeno z ustnim izročilom. Melik je povzel uveljavljena mnenja in razhajanja glede odnosa madžarskih kronik do starih *Gesta Ungarorum* in med seboj. Ugotovil je, da stara *Gesta* dokaj natančno posreduje Kéza, iz njih in Kéze pa je črpala Budimska minoritska kronika (*Chronicon Budense*) iz ok. 1300.

³ Melik navaja, da je najstarejša omemba Ljubljane iz 1144 (Melik, *Vprašanje bitke*, 203), po novih spoznanjih je ljubljanski *castrum* omenjen že med 1112 in 1125: Štih, *Dve novi notici*.

⁴ Kézai, *Gesta Hungarorum*; Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*.

⁵ *Chronicon pictum Vindobonense*; *Chronica e Codice Picto*.

⁶ *Chronicon Budense*; prvotno ime je bilo *Chronica Hungarorum*. V Budi jo je 1473 natisnil András Hess in je prva natisnjena knjiga na Madžarskem.

⁷ *Chronici Hungarici compositio*.

⁸ Danduli *Chronicon Venetum*; *Chronicon Henrici de Mügelin*; *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin*; *Chronicon Monacense*; *Chronicon pictum Vindobonense* oz. *Chronica e Codice Picto* (vse iz 14. stoletja) in Thwróc, *Chronica Hungarorum* (prvič izšlo 1488).

⁹ Reginonis abbatis Prumiensis *Chronicon*.

¹⁰ *Annales Altahenses maiores*.

¹¹ P. magistri qui Anonymus dicitur.

Za čas do bitke pri Augsburgu 955, v kateri je saški vojvoda in vzhodnofrankovski vladar Oton I. Veliki usodno porazil Ogre in preprečil njihovo nadaljnje prodiranje, je Melik med seboj primerjal poročanje Anonyma, Kéze in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* ter Regina, ki je bil vir za neohranjena *Gesta Ungarorum* in za Anonyma. Ugotovil je, da zapis o bitki pri Ljubljani ni mogel nastati pred drugo polovico 12. stoletja. Poročila pri Anonymu naj bi bila po njegovem zanesljivejša kot pri Kézi ali celo pri *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, pri tem pa naj bi se kljub nekaterim razhajanjem v bistvu ujemala. Anonymus je sledil besedilu neohranjenih *Gesta Ungarorum*, čeprav ga je mestoma izkrivil. Kéza in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* pa naj bi marsikje odstopala od *Gesta Ungarorum* in za čas vpadov dodajala nove, redko točne podatke.

Melikovo spoznanje oz. mnenje je bilo, da moramo biti izredno skeptični do vseh vesti, ki jih za dobo madžarskih navalov prinašata Kéza in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, pa jih ne najdemo niti v Anonymu, niti v Reginonu, niti v kakih drugih virih. Sklenil je: »Vest o bitki pri Ljubljani, kakor nam jo dajeta Simon de Kéza in Madžarska kronika iz XIV. stoletja, se nam je pokazala tako, kakor jo je bil pred skoraj petdesetimi leti označil Franc Kos: kot izmišljena. ... Vest nam ne daje za deseto stoletje nikakega pričevanja; nastala je v drugi polovici dvanajstega ali v trinajstem stoletju, v eni takratnih redakcij Madžarske kronike ...« Kasnejša historiografija vprašanja bitke pri Ljubljani ni več odpirala, pač pa so objave virov (*Scriptores rerum Hungaricarum*), na katere se je Melik opiral, skoraj izginile iz knjižničnih polic slovenskih knjižnic, prišlo pa je do več novih objav.

1.2 Civitas na Slovenskem

Od Melikovih posegov v starejšo slovensko zgodovino velja opozoriti zlasti na njegov imenitni, domiselni članek *Mesto (civitas) na Slovenskem*,¹² objavljen pred dobrega pol stoletja (1972) v *Zgodovinskem časopisu*. V njem je izpostavil vprašanje terminologije za zgodnje meščanske naselbine v vzhodnoalpskem prostoru, uporabljane v virih v 12. in 13. stoletju. Za izhodišče je uporabil razpravo Frana Zwittera *K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh*,¹³ le mimogrede pa je – zunaj tega območja – pritegnil v razmišljanje tudi obalna mesta. Sergij Vilfan je mesta tipološko delil na celinska in mediteranska oz. na Slovenskem na mesta v notranjosti in primorska.¹⁴ Slednja se v nasprotju s prvimi ponašajo z določeno stopnjo kontinuitete, kar pogojuje številne razlike med obojimi.

¹² Melik, *Mesto (civitas)*.

¹³ Zwitter, *K predzgodovini mest*.

¹⁴ Melik tu citira Vilfanovo *Pravno zgodovino*, problemsko bolj osredotočena pa so nekaj let kasnejša dela: Vilfan, *Die mittelalterliche Stadt*; Vilfan, *Stadt und Adel*; Vilfan, *Tipologija*.

Kot izraze za naselja obrtnikov in trgovcev je Melik na območju celinskih mest navedel *mercatum* ali *mercatus*, *forum*,¹⁵ *burgus* ali *burgum*, *markt* ter redkeje *villa*,¹⁶ za prebivalce teh naselij pa *burgenses* in *burger*, *forenses*, od druge polovice 13. stoletja pa predvsem *cives*. Poimenovanja je povezal s prvimi znanimi omembami in s tipološkimi značilnostmi konkretnih mestnih naselbin v širšem slovenskem zalednem prostoru. Izpostavil je, da lahko po mnenju Frana Zwittra zaradi večpomenskih oznak za naselbino z gotovostjo govorimo o meščanskem naselju šele tedaj, ko viri omenjajo tudi meščane ali druge nedvoumne izraze, povezane z mestom.

Melik je osrednjo pozornost namenil terminu *civitas*. V frankovski državi je vzdevek označeval škofijski sedež, ki je prostorsko sovpadal z nekdanjim rimskim mestom. Po ugotovitvah Frana Zwittra naj bi *civitas* v zapisih do 11. stoletja na karantanskih tleh pomenil bodisi razvaline rimskega mesta ali pa srednjeveški grad. Melik v članku sistematično sledi konkretnim omembam krajev s tem vzdevkom v listinah in na kovancih do druge polovice 13. stoletja, ko pomen besede *civitas* postane nedvoumen v smislu (srednjeveško) mesto. Ob latinskem *civitas* je že v 12. stoletju pomenil mestno naselbino nemški termin *Stadt*. Nekatere meščanske naselbine, ki so se prej imenovala *forum* ali *markt*, so sčasoma pridobile uglednejši naslov »mesto«, druge so ostale pri vzdevku trg, pri čemer pa uporaba nazivov ni bila dosledna, kar Melik ilustrira na konkretnih primerih celovitega pregleda zgodnejših omemb naselbin: Beljak, Celovec, Velikovec, Maribor, Ptuj, Slovenj Gradec, Kamnik, Ljubljana, Kranj, Kostanjevica, Škofja Loka, Slovenska Bistrica. Posamezne naselbine se do 13. stoletja omenjajo kot *civitas*, občasno pa tudi kot *burgus*, *markt*, *forum*, *oppidum*. Melik je v svoj pretres uvedel *novum*, ki je hkrati preprost in prepričljiv: preveril je terminologijo, ki so jo v svojih omembah uporabljali različni izdajatelji listin. Domiselno je ugotovil, da se ugledni vzdevek »mesto« redno uveljavlja v listinah, ki so jih prebivalci naselbine izdali sami, in vselej na kovancih in pečatih mestnih naselbin, medtem ko se v listinah, ki so jih izdajali svetni in cerkveni mogočniki, za iste naselbine uporabljajo skromnejše oznake.

Melik kratko povzema opredelitve o razliki med trgom in mestom, ki naj bi jo (a ne vedno) pri mestu predstavljalo obzidje in odličnejši naziv. Po tedaj razširjenem mnenju naj bi mesto nastalo s povzdigom iz trga ali z ustanovitvijo, ki naj bi vključevala tudi podelitev naziva »mesto«, kar pa Melik postavlja pod vprašaj zaradi nestalnosti in nedoslednosti v uporabi nazivov *civitas*, *oppidum* in *forum* za isto naselbino v listinah ustanoviteljev. Pravna osnova trgov je bil sejemski privilegij, ki so mu sledile nove pravice, z njimi pa se je širilo uglednejše poime-

¹⁵ Vsi trije izrazi pomenijo lahko sejem, tržni prostor, naselje s trgom/sejmom.

¹⁶ Vas ali gosposčinski dvor, sprva tudi mestna naselbina.

novanje *civitas*. Po Melikovem mnenju ga je uporabljalo predvsem meščanstvo naselbine samo in ni šlo za njegovo podelitev s strani mestnih gospodov, deželnih knezov ali vladarjev. Priznanje naziva *civitas* so dosegla pomembnejša meščanska naselja. Od druge polovice 13. stoletja se je uveljavila podelitev mestnega naslova s strani vladarja, kar je pravno formaliziralo prvotno razliko v nazivu med mestom in trgov. Na »starokarantanskih tleh« je v drugi polovici 12. stoletja vzdevek *civitas* že imel pomen mestne naselbine, ne več razvalin ali srednjeveškega gradu, ki ga označuje termin *castrum* ali *urbs*.

Melik se zelo skopo dotakne terminoloških oznak primorskih mest. Ohranjanje njihove zgodovinske tradicije je pogojevalo tudi terminologijo. *Civitas* je bila oznaka rimskega mesta in sedeža škofije (Trst, Koper), kar se je ohranjalo še v srednji vek. Za mestne naselbine nižjega ranga Milje, Izola in Piran Melik navaja vzdevke *castra* (Milje in Piran), *locus* (Izola) ter *oppidum*, *terra*, *villa*, pri čemer so se vsi navedeni kraji razvili v meščanske naselbine s svojo skupnostjo in samoupravo. V zaključku se članek dotakne Gorice, ki je po Melikovem mnenju pod vplivom primorske prakse do konca 14. stoletja kljub vsem atributom celinskih mest ohranjala oznako trga (*forum*, *mercatum*, *marckt*), šele kasneje pa je pridobila vzdevek *Stadt* in v drugi polovici 15. stoletja *civitas*.

2 Sodobni pogledi na porajanje mest in njihov značaj

Pred poldrugim desetletjem (2009) je Miha Kosi z monografijo s področja primerjalne zgodnje zgodovine srednjeveških mestnih naselbin (mest in trgov) v notranjosti slovenskega prostora¹⁷ s prenosom trendov sodobnih uveljavljenih tez in pristopov k zgodovini nastanka srednjeveških mest nadgradil zastarela izhodišča, iz katerih je izhajal Melik v svojem članku. Načelo, da naselbina postane mesto zgolj na osnovi pravnih kriterijev (na Slovenskem v 12. do 13. stoletju), kar prikriva značilnosti nastanka in zgodnjega razvoja mestnih naselbin, velja v sodobnih študijah za preživeto. Tudi iskanje kronološkega mejnika nastanka mesta s prvo omembo v zapisih ali v razdobju med omembo naselbine kot trg in kot mesto ni ustrezno. Pridobivanje pravnih norm in privilegijev je šlo v korak s postopnim razvojem urbane naselbine in obratno.¹⁸ Predvsem pa so številne meščanske naselbine imele dolgo predzgodovino, zgodnejše razvojne faze, ki so postopoma privedle do celovitega srednjeveškega mesta v pravnem, urbanističnem in družbenem pogledu.

Kosi se dotakne tudi terminologije oz. vprašanja, kaj so v posameznih obdobjih ljudje razumeli pod oznakama *civitas*, *forum* za neagrarna naselja, ob katerih so se pojavljale še druge (*oppidum*, *burgus*, *villa*, *urbs*), ki so prav tako mogle

¹⁷ Kosi, *Zgodnja zgodovina*; Štih, *Miha Kosi*.

¹⁸ Melik podobno utemeljuje pridobivanje uglednega vzdevka *civitas* za pomembnejša mesta.

imeti pomen meščanske naselbine. Hlrat predstavi oblikovanje novih pogledov v historiografiji: mesto v različnih obdobjih opredeljujejo različni kriteriji, pri čemer je treba slediti vsebini, ki jo je pojem imel v nekem času in prostoru. Prav ta pristop pa je prisoten v izhodiščni misli Melikove razprave, ki izpostavlja neslalnost uporabljenega naziva za isto naselbino v zapisih, pri čemer je prodorno zlasti Melikovo ugotavljanje sovpadanja in razhajanja terminologije, ki so jo za isto naselbino uporabljali različni izdajatelji dokumenta.

Definicija mesta torej po sodobnih načelih ni absolutna, ampak so v njej možne različne pojavne oblike glede na okoliščine. Mesta so bila središča¹⁹ v politično-upravnem, vojaško-obrambnem, verskem, prometnem, gospodarskem (obrt, trgovina), sodnem, izobraževalnem ipd. pogledu (ter njihovi kombinaciji). Bila so gosto naseljena, tesno pozidana z zgradbami, ki so se vzpenjale v višino. Razvijala so komunsko samoupravo in pravni red. Urbane naselbine so imele svoje zgodnje razvojne faze, ki jih osvetljujejo tudi arheološke raziskave.²⁰ Kosi je vprašanje izvora mest na Slovenskem osvetlil na primerih petih celinskih mest, Ptuj, Kranj, Loka, Gorica in Slovenj Gradec, in jih v zaključku glede nekaterih urbanih značilnosti primerjal med seboj.

Medtem ko se Kosi opira predvsem na historiografijo osrednje Evrope, pa se je – pri nas le malo opažena – italijanska historiografija zadnjega desetletja prejšnjega stoletja osredotočila na nekoliko drugačno problematiko zgodovine (ne) mestnih naselbin in postavila pod vprašaj razkorak med pojmom mesto (*città*) in podeželjem v poznem srednjem veku. Med obema je namreč obstajala bogata paleta vmesnih aglomeracij urbanega značaja, različnih tako od ruralnih kot od mestnih naselbin. Številni gosto poseljeni trgi in kašteli, pomembni z gospodarskega in političnega vidika, ki bi v celinski Evropi postali ugledna urbana središča, so v Italiji ostali na stopnji nižjega reda, kot *quasi città* ali mala središča (*centri minori*).²¹

Melik je v svoji razpravi omenil tudi Gorico in v njenem razvoju zaznal »vpliv obeh svetov, celinskega in primorskega« ter omenil njen statut v smislu zakonika. Kasnejša historiografija je podatke o zgodnji zgodovini Gorice dopolnjevala. O prvi omembi naselbine Gorica (iz 1001), ki je imela agrarni značaj (*villa*), je pisal Peter Štih.²² Obravnaval je tudi podelitev tržnih pravic Gorici iz 1210,²³ medtem ko je problematiko v zvezi z nastankom Gorice osvetlil Miha Kosi.²⁴

¹⁹ Blaschke, *Stadtgrundriß und Stadtentwicklung*.

²⁰ Berlyse, *Geschichte und Archäologie in Dialog*.

²¹ Z obsežno literaturo: *I centri minori italiani*; Chittolini, »*Quasi città*«; Chittolini, *Centri 'minori'*.

²² Štih, *Villa quae Sclavorum lingua*.

²³ Štih, *Podelitev tržnih pravic*.

²⁴ Kosi, *Nastanek mesta*.

Srednjeveško mesto Gorica se ni razvilo kontinuirano iz antičnega ali zgodnj srednjeveškega mesta ali gradu in ni imelo starejšega urbanega ali utrdbenega predhodnika. Trgu (in vasi)²⁵ Gorica je 1307 goriški grof Henrik II. izdal poseben *statutum*²⁶ z več določili glede trgovanja, pa tudi glede obveznosti: vzdrževanja naselbinskih, prometnih, obrambnih objektov, opravljanja obvezne straže, plačevanja davkov, dajatev v vojnem času; vse to so bile pravice in dolžnosti naselbine mestnega tipa. Dokument pa vsebinsko in po svojem značaju ni primerljiv s statuti – zakoniki primorskih mest pod mediteranskim vplivom. Goriška listina iz 1307, ki se v sodobni literaturi skoraj dosledno zavajajoče imenuje statut v smislu zakonik,²⁷ v nadaljevanju lastnega besedila celo sama zanika, da gre pri njej za zapis tega tipa: v zaključni utemeljitvi, kako naj bi izdajatelj zagotovil spoštovanje zapisanega, namreč beremo: *Et ut predicta rata perpetuo per nos et nostros heredes permaneant atque firma, hoc patens privilegium eisdem civibus nostris de Goricia dari iussimus ipsumque nostri pendentis sigilli munimine roborari in presencia testium infrascriptorum ...*, torej: »In da bi omenjeno ostalo za vedno veljavno in čvrsto, smo ukazali izročiti ta javni privilegij našim meščanom Gorice in smo ga dali potrditi s pomočjo našega visečega pečata v prisotnosti spodaj navedenih prič ...« Pri zapisu gre vsebinsko dejansko za privilegij, ki ga podeli mestu zemljiški oziroma v tej vlogi mestni gospod.²⁸

Melik se je terminologije za primorske mestne naselbine namenoma dotaknil kratko in sumarno. Primorska srednjeveška mesta – Melik omenja obalne naselbine Trst, Koper, Milje, Izolo in Piran – so se razlikovala od celinskih predvsem po kontinuiranem razvoju urbanega naselja, ki mu je pripadal tudi agrarni *districtus*, ter njegovega upravnega, cerkvenega in gospodarskega vpliva na širšo okolico od antike oz. zgodnjega srednjega veka dalje.²⁹ Vzlic spremembam oblasti v Istri, vplivu istrskih oblastnikov in različnih zemljiških gospodov ter prepleteni posestni strukturi so primorske mestne naselbine od 12. stoletja uspešno izgrajevale svojo komunsko samoupravo in s svojim zaledjem vred dosegle status dokaj avtonomnih mestnih komun; slednje navaja tudi Melik. Velja pa opozoriti, da se pisna dediščina pri obeh tipih mest – primorskih in celinskih – bistveno razlikuje, obsežno primorsko pisno gradivo za obalna mesta pa širi nabor izrazov za mestno naselbino in njeno zaledje.

²⁵ Tržna naselbina očitno ni zrasla iz vasi (*villa*) Gorica, saj sta privilegij dobila trg in vas, ampak je naselbina mestnega tipa – po prvi znani omembi sodeč naselbinsko starejše – vaško naselje postopoma posrkala v lastno mestno tkivo.

²⁶ Kos, F., *Najstarejši statut*.

²⁷ Sodobna literatura, ki uporablja ta izraz, bi ga morala omenjati v navednicah ali opremiti z dodatkom, npr.: tako imenovani statut.

²⁸ Mihelič, *Siegel erzählen*, 111–112; Mihelič, *K podobi*, 62–64.

²⁹ Vilfan, *Die mittelalterliche Stadt*; Vilfan, *Stadt und Adel*; Vilfan, *Tipologija*.

Po zgledu celinskih mest se Melik pri terminologiji za obalna mesta omejuje predvsem na urbano naselbino. V primeru Trsta in Kopra ima vzdevek *civitas* pomen škofijskega mesta. V objavljenih virih se v celotnem razdobju srednjega veka Milje omenjajo kot *castrum* in *terra*, Piran kot *castrum*, *terra*,³⁰ tudi *locus*, Izola pa je *locus*, *villa*, *terra*,³¹ redko *castrum*, tudi *oppidum*. Izrazi niso konstantni, kar ni relevantno, ker ne izražajo razlike v pomembnosti posameznega kraja, ki je v Melikovem članku rdeča nit, ampak le deloma v vsebini naselbine. Omenja se *comune* teh mest, njihovo značilnost obvladovanja širšega agrarnega zaledja, po kateri se bistveno razlikujejo od mestnih naselbin v notranjosti, pa odražajo izrazi *districtus*, včasih *confinium*, *territorium* in *contrata*. Dragocen najnovejši pripomoček za vpogled v terminologijo Kopra, Isole in Pirana daje *Historična topografija Primorske (do leta 1500)*.³²

3 Prebivalci primorskih mest severozahodne Istre

Melik mimogrede navaja prebivalce celinskih mestnih naselbin: *burgenses* in *burger*, *forenses* ter od druge polovice 13. stoletja predvsem *cives*. Za primorska mesta vzdevkov prebivalstva ne omenja. Zato ne bo odveč, da v nadaljnjem izvajanju okvirno predstavimo prebivalce obalnih mest Trst, Milje, Koper, Izola in Piran v srednjem veku.

3.1 Izročilo mestnih statotov

Za navedena severnoistrska mesta bomo izhajali iz objav njihovih statotov, ki so predpisovali ravnanje in vedenje prebivalcev v mestni naselbini v različnih okoliščinah in uvajali kazni za kršilce svojih določil. Posegali so na področje mestne uprave, gospodarstva, javnega življenja in reda, kazenskega, družinskega prava itd. Po nastanku so bili najstarejši statuti obeh škofijskih mest, Trsta in Kopra, mlajši pa Pirana, Milj in Isole. Najstarejši ohranjeni je fragment piranskih statotov iz 1274 in integralni kodeks iz 1307, prvi celovito ohranjeni tržaški statuti so iz 1319,³³ sledijo miljski statuti iz 14. stoletja, izolski iz 1360 in koprski iz 1423.³⁴ Tržaški statuti so se po 1382 in prehodu mesta pod Habsburžane uskladili z avstrijskimi potrebami in zahtevami, statuti preostalih omenjenih mest, ki so pristala v naro-

³⁰ Iz hkratnih omemb je razvidno, da izraza nista soznačna; manjkraj uporabljeni izraz *castrum* pomeni ožji, utrjeni (?) del naselbine, običajna oznaka *terra* pa širše območje.

³¹ *Locus* in *terra* nista soznačna, ob hkratni omembi ju ločuje veznik *et*.

³² Bizjak, *Historična topografija*.

³³ Kandler, *Statuti*, v nadaljevanju STTS 1. V naslovu sicer nosijo letnico 1150, kot tržaški podestat pa se v njih omenja goriško-tirolski grof. Goriški grof Majnhard II je dedoval južnotirolska ozemlja šele 1253, statuti so očitno kasnejši, prva datirana izdaja naj bi bila iz 1319 (Szombathely, *Prefazione*, V, LVII).

³⁴ Darovec, *The Genesis*.

čju Benetk, pa so se prilagodili normam *Serenissime*. V predstavljeno raziskavo so bili pritegnjeni objavljeni statuti: Pirana od 13. do 17. stoletja,³⁵ Izole od 14. do 18. stoletja,³⁶ Milj/Muggie iz 14. stoletja³⁷ in iz 1420,³⁸ Trsta iz 1350³⁹ pred prehodom pod Habsburžane (1382) in »habsburškega« Trsta iz 1421 s kasnejšimi dodatki⁴⁰ ter beneškega Kopra iz 1423.⁴¹

Statuti omenjajo kot prebivalce srednjeveških mestnih naselbin domačine (*ter(r)igena, intrinsecus*) in tujce. Splošni izrazi za tujce so *forensis, forestiero, extraneus, extrinsecus forensis, persona extranea, extrinseca, forensis, extra terram, alibi habitans, civis alterius terre vel loci, advena*; tudi pridevka *alienus, alter(ius)* moreta pomeniti netukajšnji (ali pa pripadajoč drugemu). V mestih je živela, a med meščane ni spadala duhovščina, za katero mestno pravo praviloma ni veljalo.⁴² Pomembna etnično-verska kategorija s svojim pravom v mestih so bili Judje, ki so delovali kot posojilodajalci.

Med domačine so se uvrščali domači meščani (*civis, concivis, citadinus*) ter *habitatores* – prebivalci naselbine in njenega območja brez meščanskih pravic. Med slednje so spadali okoličani (*districtuales*), deželani (*paysani*), tako mestni kot zasebni kmetje (*rustici*), vaščani (*vilani*), zakupniki kmetij (*massarii*) in prebivalci kmetijskih dvorov (*cortesani*). Prišleki, ki so pridobili posebne naseljenjske pravice, so bili v literaturi prezrti *vicini, convicini, vicine*. Mestno prebivalstvo je opravljalo različne neagrarne poklice: uradniške, druge komunske in ekonomske (bili so raznovrstni obrtniki, krčmarji, trgovci, solinarji, ribiči itd.). V Trstu in Kopru so delovali elitni plačani oboroženci *stipendiarii*: v Trstu škofovi, v Kopru pa pribočniki mestnega glavarja, plačani konjeniki in pešci. Nižji sloji v mestih so bili podložniki (*servus (proprius)*), hlapci (*famulus*), dekle (*famula, ancilla*), plačani delavci (*mercenarius*).

Marginalne skupine – uboge in bolne – zaznamo v statutarnih odlokih o špitalih ali pa o testamentarnih volilih za dušo. V Miljah so se ta smela porabiti samo za *pauperes et inopes Mugle* (STMU 2, (knjiga) VI/ (člen) 91). Tržaški statuti omenjajo gobavce (*leprosi, habentes lepram*), ki so bili obravnavani kot družbena ločina v mestu. Zdravniki so morali voditi evidenco o njih in jih prijaviti gospodstvu

³⁵ Pahor & Šumrada, *Statut piranskega komuna*, v nadaljevanju STPI. Starejša objava statuten, ki ne obsega zadnje integralne redakcije statuten iz 1384: De Franceschi, *Gli statuti*.

³⁶ Kos, D., *Statut izolskega komuna*, v nadaljevanju STIZ. Starejša objava: Morteani, *Isola*.

³⁷ Iona, *Le istituzioni*, v nadaljevanju STMU 1.

³⁸ Colombo, *Gli statuti di Muggia*, v nadaljevanju STMU 2.

³⁹ Szombathely, *Statuti di Trieste del 1350*, v nadaljevanju STTS 2

⁴⁰ Szombathely, *Statuti di Trieste del 1421*, v nadaljevanju STTS 3.

⁴¹ Margetić, *Statut koprškega komuna*, v nadaljevanju STKP.

⁴² Izjemo je predstavljal Trst, katerega statuti so obravnavali tudi nekatere nečednosti klerikov: Mihelič, *Grešni služabniki*.

(*dominium*). Gobavcem ni bilo dovoljeno zapuščati hiš ali hoditi po mestu, razen na njihova obdelovalna zemljišča zunaj mesta. Tam so tudi smeli peti mašo zanje. Tuji gobavci (*leprosi forenses*) niso smeli v Trst in njegov distrikt, klicarji so o njih poizvedovali in jih izganjali (STTS 2, IV/72).

Če je kdo javno veljal za poblaznega v izbruhu besa, za bedastega in slaboumnega ali norega (*furiosus tempore furoris, stultus, fatuus, mentecaptus*), ni odgovarjal za povzročeni zločin, razen za umor. Sorodniki so morali te osebe zapreti in jih krotiti, da njihov bes in blaznost ne bi ogrožala drugih, sicer so dali sodniki duševno prizadete zapreti v mestno ječo, kjer so jih po presoji dali zvezati in vkovati v verige (STTS 3, III/7).

Statuti omenjajo tudi osebe slabega slovesa (*infamis*): sovražnik, manjvrednega stanu, sumljiva oseba, potepuh, zvodnik, javna ljubica, zločinec, klatež, tat, ropar, dolžnik na begu, upornik, krivoprisežnik (*inimicus, vilis condicionis, persona suspecta, vagabundus, ruffianus, meretrix, malefactor, ribaldus, fur, latro, predo, robator, debitor in fuga, ribellus, periurus*). Izganca (*forbanitus*), ki ni zapustil okrožja (*districtus*), so enačili z *brigente*, cestnim roparjem (STTS 3, III/7, additio 1462).

3.2 Vicinancia⁴³ in vicini⁴⁴ v primorskih mestih

Izbrane priseljene tujce so mesta sprejela in jim omogočila pravno vključitev v svojo sredino. Glede postopka pri njihovem pridobivanju pravic člana naselbinske skupnosti (*vicinancia*) so med pregledanimi zlasti povedni starejši tržaški in miljski statuti, skromneje koprski in piranski, medtem ko izolski navajajo konkreten primer sprejema doseljenca iz Milj za izolskega *vicina* (1396).

Starejši redakciji tržaških statuten iz 14. stoletja vsebujeta določilo o prisegi doseljencev v *Trst* (STTS 1, I/105; STTS 2, I/52), redakcija in dopolnila k statutom po prehodu Trsta pod Habsburžane pa ne več. Odlok *De forma sacramenti vicinitatis vicinorum Tergesti* (»O obliki prisege mestnega prava doseljencev v Trst«) je uvedla redakcija statuten s konca drugega desetletja 14. stoletja: Kdor bi bil poslej sprejet za tržaškega meščana (*in civem tergestinum*), je moral poslej priseči k mestnemu pravu in stalnemu bivanju (*vicinitatem et habitationem perpetuam*) v mestu Trst. Zavezal se je, da se bo z vsemi močmi trudil za čast in korist mesta ter ubogal ukaze gospostva (*dominium*), kot so to počeli drugi meščani. Moral je jamčiti po svojih premoženjskih možnostih, da se bo tega držal, gospostvo pa je smelo od njega zahtevati in prevzeti jamstvo. Za sprejem novega meščana je bilo

⁴³ *Ius civitatis* ali mestno pravo: *Lexicon latinitatis*, 1255. Statuti uporabljajo v tem smislu tudi izraz *vicinitas* (*droit de cité* ali mestno pravo: Blaise, *Dictionnaire*, 956), ki pa more pomeniti sosesko.

⁴⁴ *Loci incola, civis* ali prebivalec/naseljenec kraja, meščan: *Lexicon latinitatis*, 1255/1256; *habitant de la ville, du pays*, ... ali prebivalec mesta, dežele ...: Blaise, *Dictionnaire*, 956.

potrebno soglasje večine članov velikega sveta. V sosesko (*vicinitas*) ni bil sprejet nihče, ki ni bil svoboden in prost. Če je kdo mestno pravo mesta Trst zavrnil, je – kolikor se v petnajstih dneh ni vrnil pod upravo tržaškega gospostva – vse njegovo premoženje in nepremično imetje v Trstu v celoti zasegla tržaška komuna. Kdor je bil sprejet v skupnost (*vicinitas*), je moral ponuditi in imeti dobrega pôroka in v tržaški četrti *Prelaser* na zemljišču, ki mu ga je dala na razpolago komuna, v treh letih sezidati hišo, krito z opeko ali strešniki. Ko je hišo postavil, je bil za tri leta prost komunskih obveznosti (*angaria*), razen davka na vino. Če pa v treh letih zgradbe ni dokončal, je za vsako leto zamude plačal 25 liber. Če je imel kdo v *Prelasserju* zemljišče, ki ga je gospostvo potrebovalo za nekoga, da bi tam sezidal hišo, je le-temu gospostvo dalo zemljišče, gospodarju pa je komuna plačala za parcelo v skladu z oceno cenilcev. Če je lastnik zemljišča prodajo odklonil, je moral na njem sam postaviti hišo, katere pročelje je merilo vsaj tri korake (*passus*) ali približno pet metrov v širino. Kdor je bil sprejet za meščana (*civis*) tržaškega mesta, je moral v mestu Trst imeti stalni sedež in bivališče (*continua residentia et habitatio*), opravljati obveznosti in plačevati pristojbine (*angaria et aquaglancia*) kot drugi meščani, sicer ni veljal za meščana in je bil izločen iz mestne skupnosti (*vicinitas*). Tujec, ki je živel v Trstu in v skupnosti opravljal vse kot drugi meščani, pa v petih letih po prihodu ni zaprisegel *vicinitatem et habitationem continuam* v mestu, ni veljal za meščana (*civis*). V nadaljnjih petih letih je to postal, če si je v določeni četrti postavil hišo. Če je ostal v mestu še nadaljnja tri leta, je kazensko odgovarjal kot meščan, z izjemo plačanih delavcev (*mercenarius*). Če je bil za meščana sprejet nekdo, ki se je pred sprejemom mestnega prava (*receptio vicinitatis*) pogodil s tujci, mu ne skupnost ne posameznik v Trstu nista nudila pomoči in odobritve za zastavni pôlog. Po tem statutarnem odloku gospostvo tujcu ali prebivalcu Trsta ni več dajalo zastave za tujca. Sodniki so tujca, ki je prišel v Trst, da bi v njem stanoval in ostal, preverili, ali je primeren za stražo in čuvanje in za druge obveznosti in dejavnosti, ki so jih opravljali drugi meščani. Če je ustrezal, je bil dolžan te obveznosti izvajati. Veljal pa je za tujca, dokler ni postavil hiše v Trstu v omenjeni četrti; dovoljeno mu je bilo pripeljati v Trst vino iz njegovih vinogradov v tržaškem distriktu in iz vinogradov, ki jih je imel tam v zakupu od Tržačanov. Kazensko so ga obravnavali kot meščana, razen v prvih petih letih. Kdor je bil sprejet v *vicinitas civitatis Tergesti*, pa se je naknadno ugotovilo, da ni bil svoboden in prost, s strani komune ni smel dobiti pomoči, razen če je obveljal za tujca (STTS 1, I/105). Kdor bi bil hkrati kot tržaški tudi meščan (*civis*) drugega kraja (*terre vel loci*⁴⁵), v Trstu ni smel opravljati službe niti postati član velikega sveta, razen če je z nepredstavljivo visoko varščino 1000 liber jamčil, da bo osebno in z imetjem ubogal vse ukaze tržaškega gospostva in

⁴⁵ Značilna vzdevka za primorske mestne naselbine, njihovi prebivalci so bili *cives*.

se ne bo pritoževal drugemu gospostvu (STTS 1, I/106). Sodniki so vsako leto osem dni po sv. Lovrencu (10. avgusta) poskrbeli, da so se vsi *vicini* vpisali v posebno knjigo (STTS 1, II/159).

Prisega v tržaških statutih iz 1350 (STTS 2, I/52) je podobna opisani.⁴⁶ Dodaja, da meščan ne more postati kmet (*rusticus*), ki spada pod drugo gospostvo ali ni svoboden. Noben tržaški zakupnik kmetije (*massarius*) ni bil izvzet od komunskih obveznosti. Če pa je bil, ni smel opravljati nobene komunske službe z izjemo bolnih (*infirmus*), komunskih uradnikov, članov velikega sveta in tistih pod skrbništvom sorodnikov, medtem ko so svétniki opravljali nadzor v skladu s statuti. Noben otrok tržaškega meščana, ki je poravnaval pristojbine in obveznosti (*aguaglancias et factiones*) kot meščani, se ni smel razglašati za klateža ali klošarko (*ribaldus, ribalda*). Tržačan ni smel sprejeti kmetije (*mansus*) v zakup od tujca. Vsi tržaški meščani, (novi) krajani in prebivalci (*cives, vicini*⁴⁷ in *habitatores*) so bili vpisani v knjigo, ki so jo sodniki vsako leto posodobili in iz nje izbrali nočne in dnevne čuvaje Trsta. Če si je kdo od tržaških meščanov želel za bivališče postaviti kamnito hišo, krito z opeko in strešniki v četrteh Sv. Lovrenca (*contrata Sancti Laurencii*) ali *Chaborii*, mu je mesto dalo zemljišče in je bil pet let prost vseh obveznosti (STTS 2, I/52).

Po redakciji tržaških statutow iz 1421, ki sicer same prisege ne vsebuje, so veljali za tujce vsi, ki so pred manj kot desetimi leti položili *sacramentum vicinitatis*, bili sprejeti kot *vicini* in *habitatores* ter bili vpisani v vicedominski seznam in so opravljali komunske obveznosti, ali pa živeli v tržaškem distriktu in še niso deset let plačevali davka od pridelane urne vina (*ornaticum*) ter opravljali komunskih obveznosti kot okoličani (*districtuales*). Tisti, ki so bili sprejeti za meščane (*civis*) Trsta in so prisegli *vicinitas*, pa so bili takoj izenačeni s prvotnimi meščani (*cives originarii*). Če se je meščan odselil iz Trsta in je šel živeti iz tržaškega distrikta drugam ter je tam izročal pristojbine in opravljal dela, je postal v Trstu tujec, dokler se ni vrnil živeti v mesto ali njegov distrikt (STTS 3, III/7).

V *Miljah* je plačano mestno službo smel opravljati le meščan in naseljenec (*civis et vicinus*) Milj (STMU 2, I/20). Tujec, ki v *Miljah* ni opravljal komunskih obveznih del in dejavnosti (*angarias et fationes*), ni mogel biti nadzornik – justiciar (STMU 1, III/48) oz. on sam ter njegov družabnik ni mogel biti justiciar, prodajalnar, mesar, pek ali krčmar (STMU 2, III/45). Po letu dni ali več bivanja v *Miljah* ali v kaštelu (*in Mugla vel in castro Mugle*⁴⁸), je moral tujec v *Miljah*

⁴⁶ Meščane, ki so hkrati meščani drugega kraja, v starejši redakciji obravnava nov (naslednji) člen, STTS 1, I/106.

⁴⁷ Iz formulacije je razvidno, da je obstajala razlika med prvotnimi meščani (*cives*) in (novimi) krajani (*vicini*) Trsta.

⁴⁸ Formulacija razlikuje Milje in istoimeni *castrum*.

takoj prevzeti dnevno in nočno stražo, prispevke, davke in druge dajatve, tako kot drugi naseljenci (*vicini*) Milj. Spoštovati je moral mestne statute in bil podsoden mestnemu pravosodju. Postal je prebivalec (*habitor*) in užival pravice kot drugi *vicini* (STMU 1, II/176).

V Miljah so mestno pravo (*vicinitas*) dodeljevali podobno kot v Trstu. Kdor bi želel pridobiti ta status, se je moral predstaviti gospostvu, kjer je o njegovem sprejetju za doseljenca (*vicinus*) odločal veliki svet. Moral je prisesti k naselbinskemu pravu in stalnemu bivanju (*vicinancia et habitatio perpetualis terre Mugle*) in se zavezati, da bo vedno zvest in pošten *vicinus* miljske komune. Za to je jamčil z ustreznim imetjem. Po sprejetju je bil za tri leta oproščen obveznosti in pristojbin. Zase in za dediče je prejel oral (*plovina*)⁴⁹ komunskega zemljišča na ozemlju Plavje (*Plaule*) kar najbližje meji komunskega ozemlja. Če pa bi se odrekel naselbinskemu pravu (*vicinancia*) in se odselil, bi zemljišče pripadlo komuni. Omenjenega ozemlja prejemnik ni smel odtujiti tujcu. Kdor je živel v Miljah leto dni in je želel in postal *vicinus* Milj, ni bil izvzet od plačevanja prispevkov (*collecta*), straž (*guardia*) ter drugih obveznosti in del (*angarie et factiones*), ampak jih je moral takoj opravljati kot drugi meščani in naseljenci in upoštevati miljske statute.⁵⁰ Če se je tujec ali kdo, ki je bil sprejet za naseljenca Milj, poročil z Miljčanko in je živel v Miljah, pa je bil takoj (in ne šele po treh letih) obvezan opravljati stražo in druge dejavnosti ter plačevati davke in dajatve kot drugi meščani Milj, pri čemer je veljal za miljskega naseljenca. Tujka, ki se je poročila z Miljčanom, je postala naseljenka (*vicina*), zavezana k obveznostim po statutih. Naseljenec, ki se je odselil iz Milj in ni plačeval komunskih dajatev in opravljal obveznosti, je obveljal za tujca, dokler se ni vrnil (STMU 1, II/175 a; STMU 2, II/59). Če je miljsko gospostvo izdalo ukaz naseljencu Milj, ki je bil v sodnem postopku, in so ga odkrili v Kopru, Trstu ali njunih okrožjih in ugotovili, da se je odrekel naselbinskemu pravu, ga je doletela kazen. V osmih dneh je moral zapustiti Milje z vsem svojim premičnim premoženjem (STMU 1, II/115; podobno STMU 2, II/25).

Koprski statut uporablja termin *vicinus* v smislu sosed, ne v pomenu naseljenec. Mesto je spodbujalo doseljivanje. Kdor je prišel živeti v mesto *Koper*, je bil prost stvarnih in osebnih obveznosti (*angaria*), po petih letih pa se je moral dati popisati podestatovemu pisarju (*cancelarius domini potestatis et capitanei*).

⁴⁹ 1843 m2: Mihelič, *Načrt*, 60–61.

⁵⁰ Po kasnejši redakciji statuten je tujec, ki je prišel in eno leto ali več živel v Miljah in v *Castro Mugle*, moral takoj v Miljah opravljati dnevno in nočno stražo, plačevati dajatve, prispevke in opravljati druge obveznosti in dejavnosti kot drugi *vicini* Milj. Upoštevati je moral mestne statute in bil podsoden miljski jurisdikciji. S tem je postal prebivalec (*habitor*) in je užival pravice kot drugi naseljenci (*vicini*) (STMU 2, II/60).

Po preteku petih let nepretrganega bivanja in sosodstva (*continua residentia et conuicinancia*) kot drugi someščani (*concivis*) Kopra je za vedno postal koprski meščan (*civis Justinopolis*) (STKP, I/29).

V Izoli rektor ni smel sprejeti tujca za meščana na škodo izolske komune (STIZ, 182). Tujci, ki so želeli živeti v Izoli in biti naseljenci (*vicini*), so smeli dobiti do dveh oralov (*pluvina*) zemljišča na ozemlju Čedole (*Celula*), mejnem območju Isole in Pirana proti Kaštelirju. Ozemlje naj bi zasadili s trto, nato pa jim deset let ni bilo treba plačevati komuni od pridelka nobene zakupnine (*fictus*) in opravljati nobene služnosti (*facio*). Vsak izolski zakupnik kmetije (*massarius*) naj bi takemu tujcu opravil eno služnost (*opera*) oz. ustrezno manj, če je imel manjšo posest.⁵¹ Tega zemljišča pa ni smel nihče prodati, podariti, obligirati ali odtujiti, razen meščanu ali prebivalcu Isole (STIZ, II/105). Izolski statuti omenjajo tudi konkretno podelitev naselbinske pravice (*vicinancia*) gospodu (*ser*) Iohanesu Danielu de Blancholinu iz Milj 1396 (STIZ, IV/p). Izolskega podestata in sodnike je zaprosil, da ga sprejmejo za zvestega in legalnega naseljenca, meščana in prebivalca (*vicinum, civem et habitatorem*) izolske komune in obravnavajo tako, kot druge meščane, naseljence in prebivalce Isole. Obljubil je, da bo kot drugi meščani po svojih močeh opravljal obveznosti in dejavnosti komune, kolikor bo to potrebno. Podestat ga je s soglasjem sodnikov pred pričami sprejel za naseljenca, meščana in prebivalca z dolžnostjo opravljanja obveznosti kot preostali *vicini*.

V Piranu tuj moški ali ženska ni smel živeti z ženo (možem) na zakupljeni kmečki posesti (*massaria*) celo leto, ampak mesec dni do izteka leta. To ni veljalo za beneške meščane niti za tujca, ki mu je podestat ponudil možnost, da sprejme naselbinsko pravo (*uisinancia*). Če je odklonil, se je moral izseliti. Piranski statuti in dopolnila k njim podeljevanja naselbinskega prava posebej ne opisujejo, na uveljavljen postopek v zvezi z njegovo pridobitvijo pa namiguje besedna zveza, da je podestat vprašal tujca, ali želi sprejeti naselbinsko pravo (*si uult facere uisinanciam*) (STPI, 612). V Piranu je bilo testamentarno volilo nepremičnine, namenjeno tujcu, neveljavno, če prejemnik volila v testamentu ni prevzel naselbinskega prava (*uicinancia*) piranske komune (STPI, 447/448).

4 Sklepna misel

Vasilij Melik je v svojem članku *Mesto (civitas) na Slovenskem* izpostavil vprašanje vzdevkov zgodnjih meščanskih naselbin v vzhodnoalpskem prostoru in njihovega pomena. Njegov članek nagovarja k raziskavam terminologije in razčlenjevanja vsebin različnih pojmov v zgodovinskih virih. Spodbudil je tudi zgornje izvajanje, ki opisuje prebivalstvo severnoistrskih mest Trsta, Milj, Kopra, Isole in Pirana, kot ga slikajo njihovi srednjeveški statuti. Ti nudijo obilico

⁵¹ Vsak zakupnik pa je moral poravnati obveznost soseske (*solvere vicinanciam*) (STIZ, II/104).

podatkov za raziskovanje različnih vidikov življenja mest in njihovih prebivalcev v preteklosti, tudi terminologije. Ker pa so to normativni akti, bi bilo za konkretno predstavitev celovite palete mestnega prebivalstva, njegovega poimenovanja in vsebine izrazov, ki ni enotna in stalna (!), primerno pritegniti tudi bogato ohranjeno, a (še) neobjavljeno rokopisno arhivsko gradivo, ki je nastajalo ob vsakdanjem poslovanju in življenju v obravnavanih mestih. Tovrstna podrobna raziskava bi predstavljeni opis popestrila in izpopolnila, omogočila pa bi tudi primerjalne študije razlik med mesti v istem času in znotraj posamezne naselbine v daljšem časovnem razdobju.

Viri in literatura

Objavljeni viri

- Andreae Danduli Venetorum ducis *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad a. usque 1339. Rerum Italicarum scriptores XII* (ed. Ludovicus Antonius Muratorius). Mediolani: Societas Palatina in Regia Curia, 1728, stolpci 13–514.
- Annales Altahenses maiores a. 708–1073* (ed. Giesebrecht, Wilhelmus & Oefele, Edmund L. B. ab). *MGH Scriptorum XX*. Hannoverae: Hahnianus, 1868, str. 772–824.
- Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. XIV = The Illuminated Cronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex* (ed. Bak, János M. & Veszprémy, László), Budapest: CEU Press, 2018.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* (ed. Domanovszky, Alexander). V: Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) I*. Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937, str. 219–505; ²1999.
- Chronicon Budense [Chronica Hungarorum]*. Buda: Andreas Hess, 1473.
- Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. SRH II* (ed. Travnik, Eugenius). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1938, str. 87–223.
- Chronicon Monacense. SRH II* (ed. Domanovszky, Alexander). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1938, str. 55–86.
- Chronicon pictum Vindobonense*. V: *Chronica Hungarorum* (ed. M. Florianus (Mátyás, Flórián)) (*Historiae Hungaricae fontes domestici I. Scriptores 2*). Lipsiae (Quinque-ecclesiis: Michaelis Taizs), 1883, str. 100–245.
- Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin. SRH II* (ed. Domanovszky, Alexander). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1938, str. 225–272.
- Colombo, Franco (ed.): *Gli Statuti di Muggia del 1420*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giuliata, 1971.
- De Franceschi, Camillo (ed.): *Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358*. Padua, 1960 (Monumenti storici, Deputazione di storia patria per le Venezie, n. s. XIV).
- Iona, Maria Laura (ed.): *Le istituzioni di un comune medievale. Statuti di Muggia del sec. XIV*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 1972.
- Kandler, Pietro (ed.): *Statuti municipali del comune di Trieste, che portano in fronte l'anno 1150*. Trieste, Tipografia del Llyod Austriaco. 1849.

- Kézai, Simon & Veszprémy, László: *Gesta Hungarorum: The Deeds of the Hungarians*. Budapest, Hungary: Central European University Press, 1999. (<https://doi.org/10.1515/9789633865699>)
- Kos, Dušan: *Statut izolskega komunala od 14. do 18. stoletja*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Rijeka: Državni arhiv. 2006.
- Kos, Franc: »Najstarejši statut mesta Gorica«, *Carniola* 7, 1916, str. 282–284.
- Margetić, Lujo (ed.): *Statut koprškega komunala iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 = Statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668*. Koper = Capodistria, Rovinj = Rovigno, Pokrajinski arhiv / Archivio regionale = Center za zgodovinske raziskave = Centro di ricerche storiche, 1993.
- Morteani, Luigi (ed.): Isola ed i suoi statuti. *Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 3, 1887, Fasc. 3, 4, str. 353–388, *Atti e Memorie* 4, 1888, Fasc. 1, 2, str. 155–213.
- P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum. SRH I* (ed. Jakubovich, Aemilius). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937, str. 13–117.
- Pahor, Miroslav & Šumrada, Janez: *Statut piranskega komunala od 13. do 17. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1987.
- Reginonis abbatis Prumiensis *Chronicon cum continuatione Treverensi* (ed. Kurze, Fridericus). *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum Monumentis Germaniae Historicis recusi*. Hannoverae: Hahnianus, 1890.
- Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum. SRH I* (ed. Domanovszky, Alexander). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937, str. 129–194.
- Szombathely, Marino de (ed.): *Statuti di Trieste del 1350*. Trieste: L. Cappelli, 1930.
- Szombathely, Marino de (ed.): *Statuti di Trieste del 1421*. *Archeografo Triestino* 48, 1935.
- Thwrocław, M. Iohannis de: *Chronica Hungarorum. SRH veteres ac genuini I* (ed. Schwandtner, Joannes Georgius). Vindobonae: Joannes Thomae de Trattner, 1746.

Literatura

- Baeriswyl, Armand (ed.): *Die mittelalterliche Stadt erforschen. Archäologie und Geschichte im Dialog. Beiträge der Tagung «Geschichte und Archäologie: Disziplinäre Interferenzen» vom 7. bis 9. Februar 2008 in Zürich*. Basel: Schweizerischer Burgerverein, 2009 (Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 36).
- Bizjak, Matjaž, Šilc, Jurij, Seručnik, Miha & Makuc Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500) na podlagi gradiva Milka Kosa*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022. (<https://topografija.zrc-sazu.si>)
- Blaise, Albert: *Dictionnaire latin-français des auteurs du Moyen Âge*. Turnhout: Brepols, 1975.
- Blaschke, Karlheinz: *Stadtgrundriß und Stadtentwicklung. Forschungen zur Entstehung mittel-europäischer Städte. Ausgewählte Aufsätze*. Köln u.a.: Böhlau, 1997 (Städteforschung. Reihe A. Bd. 44).
- Chittolini, Giorgio: »Quasi città«. Borghi e terre in area lombarda nel tardo medioevo. «*Società e storia*» XIII, 1990, str. 3–26.
- Chittolini Giorgio: Centri 'minori' e città fra Medioevo e Rinascimento nell'Italia centro-settentrionale. *Colle di Val d'Elsa. Diocesi e città tra '500 e '600. Atti del Convegno (Colle Val d'Elsa, 22–24 ottobre 1992 (a cura di Paolo Nencini)*. Castelfiorentino, 1994, str. 11–37.
- Darovec, Darko: The genesis of Koper medieval statutes (1238–1423), *Acta Histriae* 31, 2023, št. 4, str. 743–776.

- I centri minori italiani nel tardo medioevo: Cambiamento sociale, crescita economica, processi di ristrutturazione (secoli XIII–XVI). San Miniato 22–24 settembre 2018* (ed. Lattanzio, Federico & Varanini, Gian Maria). Firenze: Firenze University Press, 2018 (Centro di studi sulla civiltà del tardo medioevo San Miniato. Collana di Studi e Ricerche 15) (<http://digital.casalini.it/9788864537481>).
- Kosi, Miha: Nastanek mesta Gorica – dileme in nove perspektive, *Kronika* 55, 2007, str. 171–184.
- Kosi, Miha: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* (ed. Kostrenčič, Marko). Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1978.
- Melik, Vasilij: Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov, *Zgodovinski časopis* 6–7, 1952/1953, str. 202–217.
- Melik, Vasilij: Mesto (civitas) na Slovenskem, *Zgodovinski časopis* 26, 1972, št. 3/4, str. 299–316.
- Melik, Vasilij: Pomen zgodnesrednjeveških etnogenez za nastanek moderne slovenske nacionalne identitete. V: Bratož, Rajko (ed.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese* 1. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000, str. 15–26 (Situla, 39; Razprave, 18).
- Mihelič, Darja: Siegel erzählen. Fallbeispiel: Mittelalterliche Städte auf slowenischem Gebiet. *Bild und Wahrnehmung der Stadt* (ed. Oppl, Ferdinand). Linz: Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 2004 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 19), str. 97–117.
- Mihelič, Darja: K podobi Gorice v srednjem veku, *Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja*. 2004, št. 29, str. 55–66.
- Mihelič, Darja: Načrt sistematične agrarne kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja). V: Preinfalk, Miha (ed.): *V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, str. 51–62 (Kronika, Izredna številka).
- Mihelič, Darja: Grešni služabniki Cerkev v vidiku določil srednjeveških tržaških statutov, *Acta Histriae*, 22, 2014, št. 4, str. 847–858.
- Szombathely, Marino de: Prefazione. V Szombathely, Marino de: *Statuti di Trieste del 1421. Archeografo Triestino* 48, 1935, str. V–LVIII.
- Štih, Peter: Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, št. 3, str. 171–201.
- Štih, Peter: »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. *Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412)*. Nova Gorica: Goriški muzej, grad Kromberk, 1999.
- Štih, Peter: Dve novi notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane, *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 1/2, str. 7–42.
- Štih, Peter: Podelitev tržnih pravic Gorici 1210. *Goriške študije*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 54–59.
- Štih, Peter: Miha Kosi, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009, *Zgodovinski časopis* 63, 2009, št. 3/4, str. 484–485.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij: Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria. Binnen- und Küstenstädte im slowenischen Raum. *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf* 1972, 4. Szombathely 1974, str. 125–141.

- Vilfan, Sergij: Stadt und Adel. Ein Vergleich zwischen Küsten- und Binnenstädten zwischen der Oberen Adria und Pannonien. *Die Stadt am Ausgang des Mittelalters*. Linz, 1974, str. 63–74.
- Vilfan, Sergij: Tipologija srednjovekovnih gradov Slovenije i etnička struktura njihovog stanovništva, *Jugoslovenski istorijski časopis* 4, 1975, št. 1/2, str. 19–27.
- Zwitter, Fran: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. *Zgodovinski časopis* 6/7, 1952/1953, str. 218–245.